

RESEARCHING THE HISTORY OF THE BRONZE AGE IN THE KHOREZM OASIS

Umitkhan Allanazarova

Intern Lecturer at the Department of Archaeology, Karakalpak State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17528451>

ARTICLE INFO

Received: 18th October 2025

Accepted: 23rd October 2025

Online: 24th October 2025

KEYWORDS

Khorezm, Bronze Age, Tazabagjap, Amirabad, Suujargan, culture, geomorphology, main canals.

ABSTRACT

The article presents the history of studying the Bronze Age culture of Khorezm and focuses on revealing its similarities and distinctive features in comparison with other cultures. Based on archaeological and geomorphological research conducted in the Bronze Age culture of Khorezm, authentic information about the economy is provided.

ХОРЕЗМ ОАЗИСИНДЕ БРОНЗА ЭСИРИ ТАРИЙХЫН ИЗЕРТЛЕЎ

Умитхан Алланазарова

ҚМУ Археология кафедрасы стажёр оқытушысы

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17528451>

ARTICLE INFO

Received: 18th October 2025

Accepted: 23rd October 2025

Online: 24th October 2025

KEYWORDS

Хорезм, бронза дәуири, Тазабағжап, Амирабад, Суўжарған, мәденият, геоморфология, магистрал каналлар.

ABSTRACT

Мақалада Хорезмде бронза дәуирине тийисли мәденияттың үйренилиў тарийхы келтирилген болып, олардың басқа мәденият пенен салыстырылып уқсаслық, өзгеше тәреплерин ашып бериўге итибар қаратылған. Хорезмнің бронза дәуири мәдениятында жүргизилген археологиялық хәм геоморфологиялық жумыслары негизинде хожалык өмирдің тийкары хаккында да мағлыўматлар келтириледу.

1938 жылы Хорезмде бронза дәуири мәденияты болған Тазабағжап мәденияты атын алған мәденият ашылды. Узақ жыллар даўамында олар Тазабағжап қонысларында шашылып жатырған хәм эрозия процесси нәтийжесинде қыйралған гүлалшылық өнимлери тийкарында болып келеди. Тазабағжап мәденияты Төменги Волга бойы мәденияты атын алған Қазақстан даласы хәм Кубла Сибирге таралған Андропова мәденияты белгилери менен жақын екенлиги мәлим болды.

1953 жылы Тазабағжап дәуириниң биринши рет шашыранды болмаған турақ қонысы - Аигка 5 қонысы анықланды. 1956 жили Қабат 3 қонысларында да усундай ашылыў жүз берген. Еки қоныста да қазыў жумыслары нәтийжелери

Тазабағжап қәўимлери хожалығы хәм мәденияты хаққында, усы дәўир турақ жайлары хаққында толық түсиниклер бере баслады.

Тазабағжап мәдениятына тән бронза дәўири естеликлери Әмиўдаря бойларында 1954 жылы биринши ирет Тазабағжап мәдениятынын ири қойымшылығы Көкше 3 ашылыўға мүмкиншилик болды. Ол Султану-издаг естелигиниң шығыс шетиндеги Көкше таўынан 6-7 км қубла-батыста жайласқан. Оның жақынында қоныс орнының шашылған қалдықлары сақланған. Қоныс 3 қойымшылығы М.А.Итина хәм С.П.Толстов¹ басшылығында қазыў жумысларын алып барған, антропология, краниологиялық материаллары Т.А.Трофимова тәрәпинен изертленген². Жоқарыда айтылған тақырлықтан 100 ден аслам сүйеклер жерленген қәбирлер анықланған. 1954-1955 жыллар бул жерде хәммеси болып, 74 қәбир изертленген. Бул Көкше 3 қойымшылығы гулаллары Волга бойы срубной мәденияты гулаллары хәм Андропова мәдениятының Батыс Казахстан варианты гулалларына, әсиресе, Алексеев қойымшылығы хәм қоныс гулалларына жақын белгилери көринеди.

Хорезмде тексерилген соңғы бронза дәўири естеликлери Амирабад мәденияты аты менен аталған. Ол эр алд IX-V-III әсирге туўры келеди. Биринши мәрте ол 1940-жылы Қубла Қарақалпақстанның хәзирги Әмирабад каналы төменинен арқада бир қанша пүтин макан-жайлардың шашыранды, әсиресе қумлық хәм тақырлықлар шегараларында көп болған халда ашылған. 1957-жыл полосанын арқа бөлиминде археологиялық-этнографиялық экспедиция тәрәпинен Әмирабад маканының онлаған макан қоныслары анықланды. Бул жерден орақлар, оқ ушлары, тас кәсиплери хәм олардың сынықлары табылған.

Тазабағжап мәдениятына тән маканлар Зарафшанның төменги ағымындағы Заменбаба көли жақынында Ферғана ойпатлығы хәм Самарқанд жанындағы Моминабад аўылына тексерилди. Бул жердиң халқы көбинесе шарўашылық пенен шуғылланған. Археология әдебиятларында төменги Зарафшан бронза естеликлерин Заманбаба мәденияты аты менен аталған. Заманбабадан әйемги қәбиристан хәм мәкан таўып изертленген. Заманбаба қабиристанында 74-ден аслам әйемги мазар қалдықлары қазып үйренилген. Қәбирстанның 3-кәбиринде жуп, 20-кабиринде жеке склетлер табылды.

Зарафшан таўлары жанындағы Каратепе массивинде жақынында жайласқан және бир естелик Сазаған маканы есапланады. Эр. алд. III мың жыллықтың 2 ши ярымында Өзбекстанның дашт районларына шарўа қәўимлери келип орналасты. Төменги Қашқадарья соңғы бронза дәўирине тийисли Гужайлы қабиристаны таўып тексерилди. Гужайлы табылмалары Заманбаба мәдений тасирин көриў мүмкин. үй шарўашылығы орнына жайлаўда бағылатуғын шарўашылық келип шықты. Заманбаба қабиристанынан табылған айырым моншақлар Бадақшан лазуриднан жасалған.

¹ Итина М.А. раскопки могильника тазабагьябской культуры Кокча-3// МХЭ.вып.5. М.,1961. С.3-96.

² Трофимова Т.А. Черепа из могильника тазабагьябской культуры Кокча 3 // МХЭ.вып.5. М.,1961. С.97.

1955-жылы Арал тенизине жуда жақын болған Белтаў төбешилигинен шығысқа, Джетым-Сенгир тақырлығынан арқадағы аймақларда жүргизилген археологиялық жумыслар ўақтында кейиншелік Кокча-теңиз деп аталған б.э.ш. I мың жыллықтың орталары хэм екінши шерегине тийисли болған биринши мәрте жуда қызық мәденият орны анықланған. Бул мәденияттың естеликлеринде Жаңадарья дельтасы тармақларында оның сағалары хэм әййемги көлди жағалап жайласқан.

Суўжарған мәденияты Хорезм археологиялық – этнографиялық экспедициясы тәрәпинен 1945-1946 жж. Акшадарья делтасының қубласында Жанбас қала қорғаны аймағында ашылған хэм бул мәдениятқа тән болған гүлалшылық комплексин берген Жанбас 6 қонысы қазыўда үйренілген.

Суўжарғанның бир басқышы Қауыншы деп аталып, оның жоқарғы дәўири б.э.ш. X-IX – әә. деп есаплаў мүмкин. Қаўыншы басқышына тән болған естеликлерди Базар I хэм Қаўиншы I макан жайларын көрсетиўге болады. Қаўинши макан жайлары (кешки суўжарған) тийкарынан саға ағысы бөлимлери бойларында жайласқан. Олар ерте Суужарған макан жайларына салыстырғанда жуда үлкен аймақларды ийелейди. Мәселен Жанбас 6 хэм Базар 2 макан жайларының майданы 60x40 м болса, ал кешки суўжарған ири макан жайы Қаўиншы 1 250x150 м майданға ийе³.

Амударья-Акшадарья ески дельтасы аймағында жүргизилген археологиялық хэм геоморфологиялық жумыслар бул жерде жасаған халықтың тек ғана материаллық мәденияты көринисин қайта тиклеўге мүмкиншилик берип коймай, ал олардың хожалық өмири тийкары ҳаққында да мағлыўматлар береди.

Хорезмнің бронза дәўири естеликлери ирригациялық дийханшылықтың алғашқы формаларының қәлипlesiўи менен байланысly. Ең әпиўайы ирригациялық қурылыслар Көкче-3 маканы аймағында хэм Көкче-1 қонысына жақын жерден табылған. Бул жерде суўғарыў тармағы дельтаның қысқа капитал сағасында дамбаланған бөлимине тийкарланған олардың қасында көлеми 2,2-3x3,5-4,6 м пәс бөлек пенен қоршалған квадрат астындағы егис майданы жайласып, ол дамбаланған сағаны бойлап созылып жатады. Бир қанша раўажланған ирригациялық қурылыслар Кешки суўжарған мәденияты (б.э.ш. II мың жыллық ақыры) Базар I хэм Базар 3 қонысларында бар. Ол жерде қаптал сағадан оған жақын болған атызларды суўландырған бирнеше онлаған метрге баратуғын канал шыққан. Базар-3 маканының суўғарылатуғын майданы үлкенлиги шамада бир гектарды қурайды. Әмирабад мәдениятының ирригациялық системасы бирқанша қурамалы. Акшадарьяның ири тармақларынан узынлығы бирнеше километрлерге созылатуғын үлкен магистрал каналлар кетеди. Олар кеңлиги бойынша онлаған хэм оннан да көп метрлерге жетип, көлеми бойынша олар антик дәўири каналларына жақынласады. Мәселен: Базар-8 қонысы аймағында дамбаланған сағаның қаптал тәрәпинен шыққан узынлығы 1 км болған, бир қатар параллель кеткен суўғарыў каналлары бар.

³ Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. М.,1962. С.62.

Каналлардың төменги бөлімлерінде сийрек тармақланыу байқалады. Базар-8 маканы сууғарыу майданы - 22 га шамалас, сондай-ақ Базар-3 тармағынан 200 есе үлкен.

Кешки Эмирабад мәдениаты үшін (б.э.ш. VIII әсир ақыры VII әсир басы) елде рауажланған ирригациялық системаға тән болып табылады. Амударьяның ири каптал тармағынан Базар-10 хәм 11 маканларында ени10-13 м болған, узынлығы бир неше километрге созылған канал болған⁴.

Солай етип, бронза дәуірінің Хорезм ирригациялық системасы материалларында архайкалық Египеттің сууғарыу системасының ирригациялық бассейнин киши көриниси сыяқлы әпиуайы бассейн системасынан антик дәуіри формаларына жақын болған ирригациялық курылысларды көриуимиз мүмкин. Бул нарсе антик дәуіри қатнастарының қәлиплесиуи еле алғашқы жамаат дәуіри ишинде усы дәуірлерден баслап қәлиплескенин көрсетеди.

References:

1. Андрианов Б.В. Древние оросительные системы Приаралья. М.,1969. С.102-113.
2. Итина М.А. раскопки могильника Тазабағьябской культуры Кокча-3// МХЭ.вып.5. М.,1961. С.3-96.
3. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. М.,1962. С.62.
4. Трофимова Т.А. Черепа из могильника Тазабағьябской культуры Кокча 3 // МХЭ.вып.5. М.,1961. С.97.

---

⁴ Андрианов Б.В. Древние оросительные системы Приаралья. М.,1969. С.102-113.